

ІНСТИТУТ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

І. А. Мацелюх, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті міститься аналіз наукових концепцій тлумачення змісту категорій «юридична відповідальність», «правова відповідальність», «соціальна відповідальність» та їхнє співвідношення між собою. Стверджується, що юридична відповідальність є найбільш вживаною та досліджуваною в юридичній літературі. Кожен з авторів, працюючи над означеною тематикою, підкреслював її актуальність та багатогранність. Осмислення цього явища відбувається в різноманітних сферах знань, насамперед у філософській, юридичній та філологічній площинах.

Проаналізовано сучасну правову літературу де стверджується про існування кількох підходів до визначення змісту «юридична відповідальність». Перший ґрунтувалася на походженні юридичної відповідальності від родового поняття «соціальна відповідальність». Визначивши юридичну відповідальність через призму її соціального характеру, дослідники наштовхуються ще на одне дискусійне питання. Його правова природа полягає в тому, що одні вчені виокремлюють позитивну (проспективну) та негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність. Перша передбачає морально свідоме виконання своїх юридичних обов'язків, друга – настання негативних наслідків за відповідне правопорушення.

Проаналізований протилежний підхід до розуміння поняття «юридична відповідальність», який висловлений українським теоретиком права М. Козюброю. Вчений наголосив на її багатогранності, яка може існувати в етичній, політичній, професійній, релігійній сферах. Саме тому учений розмежовує категорії «соціальна відповідальність» та «юридична відповідальність», адже остання може наставати тільки за порушення законодавчо закріплених правових норм, оперує засобами державного примусу та здійснюється компетентними органами за належною процесуальною формою.

Висвітлено новаторський підхід професора І. Безклубого. Розмірковуючи над змістом категорії «відповідальність», вчений спинився на доцільності використання словосполучення «правова відповідальність», яке за своїм змістом є значно ширшим від поняття «юридична відповідальність» та, безперечно, охоплює як позитивну, так і негативну відповідальність, де остання і буде охоплюватися категорією юридичної відповідальності.

Констатовано поділ юридичної відповідальності, залежно від типу відносин та існуючих галузей права, на види: адміністративну, кримінальну, цивільну, політичну, дисциплінарну та інші.

Надано авторське розуміння змісту юридичної відповідальності, що полягає у передбачених законодавчими приписами міри покарання правопорушника за здійснене правопорушення шляхом позбавлення його певних благ майнового чи немайнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентними органами влади в межах діяльності державних службовців за результатами розгляду скоєного діяння, що визначено законом як правопорушення, з метою відновлення втрачених суб'єктивних прав, матеріальних і духовних цінностей.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільна відповідальність, кримінальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, правопорушення, державний службовець.

I. A. Matseliukh. Institute of legal responsibility: theoretical and legal discourse

The article contains an analysis of scientific concepts of interpretation of the content of the categories “legal responsibility”, “legal responsibility”, “social responsibility” and their relationship with each other. It is argued that legal responsibility is the most used and researched in legal literature. Each of the authors, working on the specified topic, emphasized its relevance and multifacetedness. The understanding of this phenomenon takes place in various fields of knowledge, primarily in the philosophical, legal and philological fields.

The modern legal literature is analyzed, which claims the existence of several approaches to defining the content of “legal responsibility”. The first was based on the origin of legal responsibility from the generic concept of “social responsibility”. Recognizing legal responsibility through the prism of its social nature, researchers come across another debatable issue. Its legal nature lies in the fact that some scientists distinguish between positive (prospective) and negative (retrospective) legal responsibility. The first involves the morally conscious fulfillment of one’s legal obligations, the second - the onset of negative consequences for the corresponding offense.

The opposite approach to the understanding of the concept of “legal responsibility” expressed by the Ukrainian legal theorist M. Kozubra is analyzed. The scientist emphasized its versatility, which can exist in ethical, political, professional, and religious spheres. That is why the scientist distinguishes between the categories of “social responsibility” and “legal responsibility”, because the latter can be imposed only for violations of legally established legal norms, operates by means of state coercion and is carried out by competent authorities according to the proper procedural form.

The innovative approach of Professor I. Bezkluboi is analyzed. Reflecting on the content of the category “responsibility”, the scientist focused on the expediency of using the phrase “legal responsibility”, which in its meaning is much broader than

the concept of “legal responsibility” and, undoubtedly, covers both positive and negative responsibility, where the latter will be covered category of legal responsibility.

The division of legal responsibility, depending on the type of relationship and the existing branches of law, into the following types: administrative, criminal, civil, political, disciplinary and other.

The author’s understanding of the content of legal responsibility is provided, which consists in the measures of punishment of the offender for the offense committed by the law, provided by the legislation, by depriving him of certain property or non-property benefits, the type and extent of which are determined by the competent authorities based on the results of the examination of the committed act, which is defined by law as an offense, with in order to restore lost subjective rights, material and spiritual values.

Key words: legal responsibility, administrative responsibility, civil responsibility, criminal responsibility, disciplinary responsibility, offense, civil servant.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни, яка розпочалася внаслідок агресії Російської Федерації, важливим, безперечно, є обороноздатність та перемога. В таких умовах необхідна взаємодія усіх органів державної влади не лише для прискорення перемоги, але й притягнення до відповідальності усіх, хто вчиняв злочини і правопорушення. Наукова спільнота також не повинна стояти осторонь, а посилити вивчення понятійно-категоріального апарату в частині дослідження інституту юридичної відповідальності. Відтак, **маємо на меті** здійснити теоретико-правовий аналіз означеного інституту та запропонувати власний підхід до розуміння категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична відповідальність - це категорія, яка за останні роки стала однією з найбільш вживаних та досліджуваних в юридичній літературі. Вона привертала увагу провідних юристів-науковців, серед яких С. Бобровник, І. Безклубий, А. Берлач, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко., О. Копиленко, О. Зайчук, В. Сердюк, М. Цвік, М. Козюбра та багатьох інших. Вивчення проблеми юридичної відповідальності займає одне з найголовніших місць сучасної юридичної науки, адже даний інститут є найістотнішим механізмом гарантії та забезпечення прав і свобод суб’єктів правовідносин [1, с. 18]. Це правове поняття настільки активно увійшло в обіг юридичної науки, що нині становить самостійний правовий інститут.

Виклад основного матеріалу. Як стверджує професор Київського університету імені Тараса Шевченка І. Безклубий, історичні витоки інституту юридичної відповідальності беруть свій початок із римського права [2, с. 9]. Осмислення цього явища відбувається в різноманітних сферах знань, насамперед у філософській, юридичній та філологічній площинах. Незважаючи на спільні здобутки і досягнення, спостерігаються серйозні розбіжності з широкого кола питань. Чи не єдиною ланкою, яка об’єднує науковців, є визнання значущості «юридичної відповідальності», віднесення її до фундаментальних юридичних категорій [2, с. 8].

Аналіз сучасної правничої літератури дає підстави стверджувати про існування кількох підходів до визначення змісту «юридична відповідальність». Більшість дослідників, серед яких С. Бобровник, К. Волинка, Т. Дідич, О. Зайчук, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Н. Хома, М. Цвік та інші, розглядають її як соціально правовий регулятор. Їхня мотивація ґрунтувалася на походженні юридичної відповідальності від родового поняття «соціально відповідальність», що містить «основний «генетичний код» відповідальності будь-якого виду» [3, с. 382]. Окрім того, риси та ознаки, які притаманні соціальній відповідальності, властиві і юридичній відповідальності, адже вона забезпечує у суспільстві громадський порядок, гарантує захист суспільних інтересів [4, с. 167; 5, с. 498]. Розкриваючи зміст юридичної відповідальності як форми соціальної, К. Волинка також наголосила на обов’язку індивіда виконувати вимоги, що висуваються до нього суспільством, державою, окремими фізичними особами. З її допомогою встановлюються дієві механізми охорони і захисту суспільних відносин від неправомірних посягань шляхом покарання за діяння, які порушують умови поступального розвитку суспільства, суперечать інтересам держави, суспільства в цілому і окремих індивідів [6, с. 182]. «Між суспільством та індивідом існує нерозривний зв’язок, – наголошує С. Бобровник, – з одного боку суспільство покладає на індивіда обов’язок вчиняти соціально корисні вчинки, а з іншого – воно зобов’язане сприяти суб’єкту в здійсненні ним своїх прав та обов’язків і нести за це юридичну відповідальність» [5, с. 498].

Запропонувавши класифікацію соціальної відповідальності на моральну, політичну, корпоративну, релігійну та правову, український академік О. Копиленко співвідносить останню як особливе явище в контексті загального – соціальної відповідальності [7, с. 289 – 291]. Такий підхід пояснюється спільними ознаками, що притаманні загальному виду (соціальній відповідальності) та особливому виду (правовій відповідальності). Крім того, вчений зазначає, що наявність спільних рис «не заперечує самостійний характер юридичної відповідальності як основного різновиду соціальної» [7, с. 292]. Слід зауважити, що терміни «правова» та «юридична» вчений використовує як слова-синоніми. Самостійність юридичної відповідальності регламентується «особливими рисами, які визначають своєрідність категорії та надають можливість віднести її до правових понять» [7, с. 292]. Такими ідентифікуючими ознаками вчений вважає: наявність правопорушення як підстави настання юридичної відповідальності, правову основу забезпечення, деліктоздатний суб’єктний склад, засоби державного примусу, відображення у настанні певних негативних наслідків

для правопорушника, наявність особливої процесуальної форми притягнення до відповідальності та мети – охорони правопорядку, що здійснюється шляхом поновлення порушених прав, інтересів, припинення протиправного стану чи покарання правопорушника [7, с. 293 – 294].

Означений підхід знайшов свою підтримку серед представників харківської школи права. Так, М. Цвік, розглядаючи співвідношення соціальної та юридичної відповідальності як загального і особливого явища, вказав на специфіку юридичної відповідальності, яка полягає в тому, що вона оцінює неправомірну поведінку, вчинену в минулому, з метою застосування засобів державного примусу до винуватої особи [8, с. 375].

Визнаючи юридичну відповідальність через призму її соціального характеру, дослідники нагтовхуються ще на одне дискусійне питання. Його правова природа полягає в тому, що одні вчені (Н. Оніщенко, О. Зайчук, О. Мурашин) виокремлюють позитивну (проспективну) та негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність [5, с. 498]. Перша передбачає морально свідоме виконання своїх юридичних обов'язків, друга – настання негативних наслідків за відповідне правопорушення.

Протилежний підхід до розуміння поняття «юридична відповідальність» висловив український теоретик права М. Козюбра. Проаналізувавши соціальну відповідальність в проспективному та негативному значеннях, вчений наголосив на її багатогранності, яка може існувати в етичній, політичній, професійній, релігійній сферах [9, с. 299 – 300]. Юридичну відповідальність дослідник назвав «специфічним видом відповідальності, пов'язаним з державою, з виконанням нею своїх функцій, адже лише держава, в особі державних службовців, має легальні можливості застосування примусу або інших обмежень прав та свобод» [9, с. 301 – 302]. Відтак учений розмежував категорії «соціальна відповідальність» та «юридична відповідальність», адже остання може наставати тільки за порушення законодавчо закріплених правових норм, оперує засобами державного примусу та здійснюється компетентними органами за належною процесуальною формою [9, с. 301].

Своєрідний підхід до вирішення проблеми запропонував український теоретик В. Котюк, який нівелював поділ на позитивну і негативну відповідальність, а розглядав їх як два самостійні явища, при цьому останнє і є, на його думку, юридичною відповідальністю. Під нею вчений розуміє міру покарання правопорушника шляхом позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих), які йому належали до факту правопорушення, від імені держави (суспільства) державними службовцями на підставі закону (або іншого нормативного акта), з метою попередження правопорушення і відновлення (чи відшкодування) втрачених суб'єктивних прав на матеріальні і духовні цінності [10, с. 69]. Юридична відповідальність, на думку дослідника, може існувати тільки у ретроспективі, тобто в минулому часі. Окрім того, дослідник, висвітлюючи види юридичної відповідальності, до яких зарахував конституційну, кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову відповідальність, поставив під сумнів можливість виокремлення інших видів юридичної відповідальності, адже останню не можна класифікувати за видами правопорушення чи за галузями права [10, с. 69].

Достатньо оригінальний, певною мірою, новаторський підхід запропонував І. Безклубий. Розмірковуючи над змістом категорії «відповідальність», вчений спинився на доцільності використання словосполучення «правова відповідальність», яке за своїм змістом є значно ширшим від поняття «юридична відповідальність» та, безперечно, охоплює як позитивну, так і негативну відповідальність. Категорію «юридична відповідальність», на думку вченого, варто застосовувати лише на випадок позначення ретроспективної відповідальності, що настає на випадок вчинення правопорушення, за яке нормативними актами передбачено відповідні негативні наслідки [2, с. 9].

Ознайомлення із праворозумінням європейських дослідників засвідчує відсутність глибокого наукового інтересу до розуміння змісту категорій, що нами аналізуються. У юридичних та політологічних словниках Англії і Франції юридична відповідальність визначається як відшкодування завданих збитків чи зазнання негативних наслідків особою за свої неправомірні дії чи бездіяльність. Добровільне невиконання обов'язків по відшкодуванню завданих збитків тягне за собою юридичну відповідальність у формі примусового забезпечення в судовому порядку [11]. Метою відповідальності є відновлення порушених прав, запобігання безладу, підтримка громадського порядку [12]. Види юридичної відповідальності виокремлюють залежно від типу відносин та існуючих галузей права і поділяють на: адміністративну, конституційну, екологічну, моральну, кримінальну, цивільну, політичну, дисциплінарну тощо [13].

Висновки. Таким чином, вбачаємо у юридичній відповідальності передбачену законодавчими нормами права міру покарання правопорушника за здійснене правопорушення шляхом позбавлення його певних благ майнового чи немайнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентними органами влади в межах діяльності державних службовців за результатами розгляду скоєного діяння, що визначено законом як правопорушення, з метою відновлення втрачених суб'єктивних прав, матеріальних і духовних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий зміст. *Національний юридичний журнал: теорія та практика. Кишинів.* 2015. № 2/2 (12). С. 18–22.

2. Безклубий І. Правова відповідальність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Київ. 2012. № 91 (2012). С. 8–10.
3. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.
4. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
6. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
7. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / О. Л. Копиленко [та ін.] К.: Юрінком Інтер, 2016. 400 с.
8. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік [та ін.] ; ред. М. В. Цвік; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків.: Право, 2009. 583 с.
9. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Мацелюх І. А. Юридична відповідальність в церковному праві середньовічної України: монографія. К.: Талком, 2018. 332 с.
11. Liability. Search Legal Terms and Definitions. URL: <http://dictionary.law.com/Default.aspx?selected=1151>
12. Angélique Froger. Responsabilité juridique. URL: http://www.infos-patients.fr/que_dit_la_loi_code_de_deontologie_medical_contenu_du_dossier_medical_violation_secret_medical_ethique_et_deontologie_medicale/la_loi_pourquoi_comment_code_de_deontologie_medical_deontologie_medicale/responsabilite_juridique.html
13. Toupictionnaire: le dictionnaire de politique. Responsabilité. URL: <http://www.toupie.org/Dictionnaire/Responsabilite.htm>